

ქეთევან დიღმელაშვილი

სამეფო რანგის სამარხები მცხეთიდან სამეფო განსასვენებელთა პრობლემატიკის ქრილში

„და მოკუდა ფარნავაზ, და დაფლეს წინაშე არმაზისა კერპისა“.¹ ლეონტი მროველის ეს ფრაზა ერთადერთია, რომელიც ქართლის სამეფოს წარმართ მეფეთა თუ მათი ოჯახის წევრთა განსასვენებელს გვამცნობს. არ ვიცით სად და როგორ იკრძალებოდნენ ქართლის მეფეები მირიანამდე და იყო თუ არა რაიმე კანონზომიერება მათი დარკძალვის ადგილის შერჩევისას. ლეონტის ცნობა კი ფარნავაზის დაკრძალვაზე თავისივე აღმართული კერპის ფეხებთან, ორიენტირდაც ვერ გამოდგება, რადგან, მისი სისწორე არქეოლოგიურად არც გადამოწმებულა, მით უფრო, რომ არმაზის კერპის აღმართვის ზუსტი ადგილიც არაა ცნობილი.

თუ ზოგად ტენდენციას მივიღებთ მხედველობაში, რომლითაც სამეფო სამარხები სამეფო ქალაქებში იმართებოდა, ასევე უძველესი დროიდან არქეოლოგიურად დადგენილ წესს, რომ სამარხები საცხოვრებელი ადგილის სიახლოვეში, შემოგარენში მდებარეობდა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართლის მეფეთა სამარხებიც, პირველ რიგში, მცხეთაშია საძიებელი. სამწუხაროდ, მცხეთაში დღემდე არ აღმოჩენილა სამარხი, რომელიც ქართლის სამეფოს რომელიმე მეფის განსასვენებელთან პირდაპირ იქნებოდა დაკავშირებული. თუმცა, სამარხთა შორის არის ოთხი, რომლებიც სამეფო ოჯახის წევრებს უკავშირდება.

მათგან პირველად აუცილებლად უნდა დავასახელოთ მცხეთის რკინიგზასთან, ქართლის მთის ძირში 1951 წ. აღმოჩენილი მავზოლეუმი (სურ. 1), რომელიც მცირე ზომის დარბაზული ნაგებობაა ორფერდა სახურავით. ნაგებია ნათალი ქვიშაქვის კვადრებით და გადახურულია ბრტყელი და ღარიანი კრამიტით. მავზოლეუმი დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძზეა გამართული და შესასვლელი აღმოსავლეთიდან აქვს. მავზოლეუმის საგანგებოდ მომზადებულ ეზოში დაკრძალული იყო ცხენი. მავზოლეუმი იმთავითვე გაუძარცვავთ, ამიტომ მიცვალებულის ჩონჩხიც მიმოფანტული იყო და ნივთების უდიდესი

¹ ლეონტი, *მეფეთა ცხოვრება*, გვ. 26.

ნაწილიც წაღებული. ის კი რაც მძარცველებს ადგილზე დარჩათ არის თვლებით მოოჭვილი ოქროს აბზინდა, კილიტები და მძივები, მინის და ნახევრად ძვირფასი ქვის მძივები, ლომისა და ფრინველთა გამოსახულებიანი საკიდები, სალამურზე დამკვრელი ჭაბუკის ბრინჯაოს ქანდაკება, მინის სანელსაცხე-ბლები, საფერუმარილე ლამბაქები და ნიჟარები, თიხის ჭურჭელი და 80-მდე მონეტა, რომელთა შორისაა პართული დრაქმები, ალექსანდრე მაკედონელის ადგილობრივი მინაბაძები და რომის იმპერატორთა მონეტები. მათგან ყველაზე გვიანი ვესპასიანესია (69-79 წწ.). ამ მონეტების მიხედვით მავზოლეუმი I ს. ბოლოსაა გამართული. გადარჩენილი არქეოლოგიური მასალა და მავზოლეუმის არქიტექტურული მახასიათებლებიც ამავეზე მიუთითებენ.¹ ვის საკრძალავს წარმოადგენდა მავზოლეუმი ზუსტად თქმა შეუძლებელია. თუმცა, მძარცველებისთვის გადარჩენილი მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, დაკრძალული იყო ქალბატონი (ძვლების ცუდად დაცულობის გამო, როგორც ჩანს, ასაკის და სქესის ზუსტი განსაზღვრა არ მომხდარა). ხოლო თუ გავითვალისწინებთ მავზოლეუმის ფაქტორს, რომელიც ცხადია უმაღლესი წრის წარმომადგენლის საკრძალავია, გადარჩენილ ინვენტარს და სამარხის წინ დაკრძალულ ცხენს, ქალბატონი, სამეფო ოჯახთან უნდა დავაკავშიროთ (დედო-ვალი?).

შედარებით მეტს გვეუბნება 905-ე ქვის სამარხი აკლდამა, რომელიც აღმოჩნდა 1985 წ. სამთავროს დედათა მონასტრის წინ, გზის პირას. სამარხი ქვიშაქვის ფილებით შედგენილი ქვაყუთია ორფერდა გადახურვით. სამარხში 2 მიცვალებული ესვენა თავით აღმ-ისკენ. ორივე გვერდზე ხელ-ფეხ მოკეციტო. ჩრდილოეთით დაკრძალული 45-50 წლის იყო და სქესი არ განისაზღვრა (თუმცა, არქეოლოგები სამარხის შესახებ გამოქვეყნებულ სტატიის დასკვნით ნაწილში უთითებენ, რომ ქალბატონი იყო), ხოლო სამხრეთით მეორე დაუკრძალავთ, 25-30 წლის ქალი.² მიცვალებულთათვის ჩატანებული მდიდრული ინვენტარიდან, რომლებშიც გვხვდება როგორც ოქროს სამკაული, ისე ვერცხლის ჭურჭელი და სხვადასხვა მასალისა და დანიშნულების ნივთები, განსაკუთრებით გამოსაყოფია პირველი მიცვალებულისთვის ჩატანებული ვერცხლის კოლოფი გორგონასა და ორი მამაკაცის გამოსახულებით, აქატის საფერუმარილე ლამბაქი და ვერცხლის სარკე დიონისეს გამოსახულებით (სურ. 2), რომლებიც რომაულ იმპორტს წარმოადგენს და საქართველოში ანალოგიც არ მოეპოვებათ.³

სამარხში აღმოჩენილი მასალა ყველაზე ახლო პარალელს პოულობს ბაგინეთის აკლდამის (იხ. ქვემოთ) და არმაზისხევის პიტიახშთა საგვარეულო

¹ ლომთათიძე, ციციშვილი, ახლად აღმოჩენილი აკლდამა, გვ. 641-648.

² ანთროპოლოგიური მასალა დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

³ აფაქიძე, ნიკოლაიშვილი, მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი, გვ. 7-80.

სამარხებში აღმოჩენილ მასალებთან და ზოგადად I-III სს. თარიღდება.¹ თუმცა, სამარხში დადასტურებული მონეტების მიხედვით (გოტარზეს, ავგუსტუსის, ნერონის, ტრაიანეს და ადრიანეს მონეტები), შესაძლებელია სამარხში მეორე ქალბატონის დაკრძალვის თარიღად II ს. 40-იანი წლები ვივარაუდოთ (სხვა შემთხვევაში შემდგომი პერიოდის მონეტები აუცილებლად მოხვდებოდა სამარხში). სამარხის გამართვის თარიღად კი არაუადრეს იგივე საუკუნის 20-30-იანი წლები უნდა მივიჩნიოთ (სამარხში პირველი მიცვალებული დაძრული და გვერდით მინეული არაა, რაც დაკრძალულთა ერთი ოჯახის წევრობაზე მეტყველებს და ნივთებიც ქრონოლოგიურად არათუ არ განსხვავდება ერთმანეთისგან, რიგ შემთხვევაში ორივე მიცვალებულს ჩატანებული აქვს იდენტური ნივთები).

რაც შეეხება დაკრძალულთა სტატუსს და ვინაობას, ვფიქრობთ, ისინი სამეფო ოჯახის წევრებად უპირობოდ უნდა იქნენ მიჩნეულნი. ამაზე, გარდა ჩატანებული მდიდრული ინვენტარისა, მიუთითებს კიდევ ორი ფაქტი: პირველი, ესაა სამარხის აღმოჩენის ადგილი — სამთავროს დედათა მონასტრის წინ. 2002 წელს სამთავროს ტაძარში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს გაინმინდა IV-VI სს. ბაზილიკის ნაშთები და ამით დადასტურდა ნარატიული წყაროების გადმოცემა მირიან მეფის მიერ ქალაქის ზღუდის ჩრდილოეთით მაყვლოვანში ტაძრის მშენებლობის შესახებ. მაგრამ ამ ბაზილიკის ქვეშ, ასევე აღმოჩნდა როტონდის ტიპის ნაგებობა (15 მ. რადიუსის მქონე) დიდი საპარადო თაღოვანი შესასვლელით, რომელიც ბაზილიკის მშენებლობამდე მდგარა აქ და ის იმ დონეზე იყო მოსწორებული, რაც ბაზილიკის მშენებლობისთვის იყო საჭირო, მისი არქიტექტურული დეტალები კი ბაზილიკაში იყო გამოყენებული.² როტონდა იმთავითვე სამართლიანად იქნა მოაზრებული წარმართულ საკულტო ნაგებობად. თუ გავიხსენებთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს და ლეონტი მროველის მონათხრობს, რომ წმინდა ნინო მცხეთაში ჩამოსვლისას ჯერ სამეფო ბაღში ჩერდება, რომელშიც აპოლონის ტაძარი დგას (მის შესახებ ქვემოთ შევჩერდებით), ხოლო შემდეგ მაყვლოვანს ირჩევს ჯვრის სამალავად და სასწაულების მოსახდენ ადგილად,³ უნდა ვივარაუდოთ, რომ წყაროების მაყვლოვანი ზუსტადაც უნდა ყოფილიყო წარმართული სალოცავი ადგილი. ამას გარდა, არაერთი მაგალითი გვაქვს იმისა, რომ ქრისტიანული ტაძრები წარმართულ საკულტო ადგილებზე შენდებოდა (შორს რომ არ წავიდეთ: ზედაზენი და ნეკრესიც კმარა).

ამდენად, გამოდის, რომ 905-ე აკლდამა საკულტო ნაგებობის სიახლოვეშია გამართული. მსგავსი შემთხვევა დაფიქსირებულია სვეტიცხოვლის

¹ აფაქიძე, ნიკოლაიშვილი, *მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი*, გვ. 7-80.

² ყიფიანი, *მეფე მირიანის ბაზილიკა*, გვ. 11-36.

³ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, გვ. 122-124; ლეონტი, *მეფეთა ცხოვრება*, გვ. 93-94.

ეზოში, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი და უფრო ცხადი გახდება, რატომ უნდა მივიჩნიოთ 905-ე სამარხი სამეფო რანგისად.

მეორე ესაა სამარხში ჩატანებული ვერცხლის ლანგარი (სურ. 3), რომელზეც პუნსონის ტექნიკით პართულ არამეულზე შესრულებულია წარწერა: „ტირიდატ სეფენულის ვარ“. წარწერა პალეოგრაფიულად ახ. წ. I საუკუნით თარიღდება, ხოლო ტირიდატში კ. წერეთელი პართიის მეფეთა ქრონოლოგიის გათვალისწინებით, მოიაზრებს ტირიდატ სეფენულს, რომელიც რომის იმპერატორ ტიბერიუსის დახმარებით პართიაში გამეფდა ახ. წ. 36 წ. რომაული წყაროებით კი ცნობილია, რომ ამ პროცესში მას დახმარებას უწევდა იბერთა მეფე მითრიდატე I, ფარსმან I-ის მამა. თასზე წარწერა შესრულებული უნდა იყოს მის გამეფებამდე 35-36 წლებში და ამავე დროს უნდა მოხვედრილიყოს ის იბერიაში, როგორც უფლისწულის ძღვენი მისი მოკავშირისადმი.¹ ბუნებრივია, ქართლის მეფისთვის გამოგზავნილი ლანგარი ვერაფრით მოხვედებოდა არასამეფო ოჯახის წევრის სამარხში, მიუხედავად იმისა, რომ ძღვენის გამოგზავნასა და მის სამარხში ჩატანების ფაქტებს ერთმანეთისგან სულ მცირე 80 წელი აშორებს (მსგავსი შემთხვევიდან უნდა გავიხსენოთ არმაზისხევის N3 სამარხი, რომელიც მასში ჩატანებული ნუმიზმატიკური მასალის საფუძველზე III ს. მეორე ნახევრით თარიღდება. სამარხი მიჩნეული იყო ბერსუმა პიტიახშის საკრძალავად, მასში ჩატანებული ვერცხლის ლანგარის გამო, რომელზეც ამოკვეთილი ბერძნული წარწერით ვიგებთ, რომ ლანგარი ფლავიუს დადესმა უძღვნა ბერსუმა პიტიახშს.² უკანაქსნელმა კვლევებმა უჩვენა, რომ ლანგარზე მოხსენიებული ფლავიუს დადი იგივე ქართლის მეფე მითრიდატე II-ეა და ლანგარიც მის მიერაა თავისი პიტიახშისადმი ბოძებული I ს. 80-იან წლებში,³ რომელიც თითქმის ორი საუკუნის შემდეგ მოხვდა ქართლის პიტიახშის ოჯახის წევრის სამარხში).

ამდენად, 905-ე აკლდამა სამეფო ოჯახის წევრთა განსასვენებელია, რომელიც სამარხის თარიღიდან გამომდინარე (II ს. პირველი ნახევარი) ქართლის მეფის — ფარსმან ქველის მეფობის დროსაა გამართული. სამწუხაროდ, აკლდამაში დაკრძალულთა ვინაობის უფრო დაკონკრეტება შეუძლებელია, მით უფრო, რომ ზუსტად პირველი მიცვალებულის სქესიც არაა განსაზღვრული (მისთვის ჩატანებული არქეოლოგიური მასალაც არ შეიცავს ისეთ განმსაზღვრელ ნივთებს, რომლებიც მკვეთრად გამოხატავდა მის სქესს, რადგან სარკოფაგში აღმოჩენილი მასალა სხვა შემთხვევებში გვხვდება როგორც ქალთა, ისე მამაკაცთა სამარხებში).

¹ წერეთელი, *არამეული დამწერლობით*, გვ. 155-178.

² აფაქიძე, *ლომთათიძე, კალანდაძე, მცხეთა*, გვ. 52-54.

³ გაგოშიძე, *მარგიშვილი, მეფე ფლავიუს დადის ვინაობისთვის*, გვ. 20-59.

მესამე სამარხი, რომელზეც უნდა შევჩერდეთ, ყველაზე ბედნიერი შემთხვევაა თავისი ინფორმაციულობით. ესაა სვეტიცხოვლის N14 სამარხი, რომელიც აღმოჩნდა 2001 წ. სვეტიცხოვლის ტაძრის ჩრდ-აღმ. კუთხის ქვეშ. სამარხი საგულდაგულოდ დამუშავებული ქვიშაქვის ნარიბანდებიანი ოთხი ფილისგან იყო შეკრული და ის გადახურული გახლდათ ქვიშაქვის სამი ფილით. იატაკად თიხის სამი ფილა იყო გამოყენებული. 45-50 წლის ქალბატონი თავით დასავლეთით იყო დაკრძალული გულაღმა, ხელები მუცლის არეში ენყო, ხოლო ფეხები მუხლებში გადაშლილი მარჯვნივ და მარცხნივ.¹ მიცვალებულისთვის ჩატანებული სამკაულიდან და სხვადასხვა ნივთიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობის აღმოჩნდა ვერცხლისა და ოქროს მასალისგან დამზადებული სანერ-კალამის კომპლექტი (პენალი კალმებით, სამელნე, სანერი დაფა [?]), რომლის ანალოგი არ არსებობს (სურ. 4-5) და სამეფო ბეჭედი, რომელიც მიცვალებულს მარცხენა ხელზე ეკეთა.² ოქროს ბეჭედში ჩასმულ სარდიონის თვალზე ამოჭრილია ქალის ბიუსტი ბერძნული წარწერით — დედოფალი ულპია მბრძანებელი (სურ. 6). მ. მშვილდაძის მოსაზრებით, დედოფალს სახელი რომის მოქალაქეობის შედეგად უნდა მიეღო რომის იმპერატორისგან და ეს უნდა მომხდარიყო ანტიონიუსების დინასტიის დროს.³ იმავე სამარხში აღმოჩენილია ოქროს საკიდი ფალერები მარკუს ავრელიუსის ცოლისა და შვილის — ფაუსტინა უმცროსისა და ლუცილას გამოსახულებით და ლუცილას მცირეწლოვანი ვაჟების გამოსახულებიანი კამეო-საკიდები, რომლებიც ისეთივე ძღვენს წარმოადგენს დედოფალ ულპიასადმი გამოგზავნილს,⁴ როგორც ეს მაგალითად, მარკუს ავრელიუსის გამოსახულებიანი ლანგარი ან ასპარუგ პიტიახშის სამარხში აღმოჩენილი ანტინოეს გამოსახულებიანი ლანგარია. ულპიასადმი გამოგზავნილი საჩუქრები ქრონოლოგიურად 165-182 წლებშია დამზადებული და იბერიაში მოხვედრილი, ლუცილას გარდაცვალებამდე.⁵ ამდენად, ამ მასალის მიხედვით, დედოფალი ულპია მარკუს ავრელიუსის თანამედროვე იბერიის დედოფალია და ის ქართლის მეფე უსტამოსის მეუღლეა, რომლის შესახებაც ისტორიული წყაროები არაფერს ამბობენ. თუმცა, მისი მეფობა ქართლში დაადასტურა ულპიას სამარხში ჩატანებულმა სანერმა მონყობილობამ, რომლის ბერძნული წარწერა გვეუბნება, რომ მონყობილობა მეფე უსტამოსის კუთვნილებას წარმოადგენდა — „მეფე უსტამოსისა და ეგვენიოსისა“.⁶

¹ ანთროპოლოგიური მასალა დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

² აფაქიძე, *სვეტიცხოვლის*, გვ. 69-123.

³ მშვილდაძე, *ულპიას საბეჭდავი*, გვ. 53-61.

⁴ მშვილდაძე, *ფლავიუსების*, გვ. 103-115.

⁵ მშვილდაძე, *ფლავიუსების*, გვ. 103-115.

⁶ ყაუხჩიშვილი, *ბერძნულწარწერიანი ნივთები*, გვ. 124-127.

ცნობილია, რომ II ს. პირველი ნახევარი და მეორე ნახევრის დასაწყისი ფარსმან ქველის მეფობის პერიოდია, მის შემდეგ კი მეფე ხდება ხსეფარ-ნუგი, რომელიც, როგორც ჩანს, ფარსმანის ვაჟი არ იყო და ტახტი დაიკავა მეფის მოკვლისა და სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ.¹ თუმცა, ზუსტად როდის ხდება ეს და როდემდეა ხსეფარნუგი მეფე, უცნობია. მაგრამ, რადგან სვეტიცხოვლის N14 სამარხის პენალის მიხედვით, მარკუს ავრელიუსის თანამედროვედ უსტამოსია, გამოდის, რომ ხსეფარნუგის მეფობა II ს. მესამე მეოთხედში უნდა ვიგულისხმოთ, რომლის შემდეგაც ტახტზე ადის უსტამი. ქართული ნარატიული წყაროები არც ხსეფარნუგს და არც უსტამს არ იცნობენ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და ლეონტი მროველი ფარსმან ქველის შემდეგ სულ სხვა მეფეებს ასახელებენ: „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ შატბერდული ტექსტი უბრალოდ ჩამოთვლის — როკსა და ლადამს,² ხოლო ლეონტი მროველი ყვება მირდატზე, რომელიც ფარსმან ქველის მოკვლის შედეგად გახდა მეფე, ადამზე — ფარსმანის ვაჟზე და ფარსმანზე — ადამის ვაჟზე.³ შემდეგ კი ორივე წყაროში ქართლის მეფედ ამაზასპია სახელდებული, რომლის მეფობა III ს. 40-60-იან წლებში დასტურდება როგორც სასანური პალეოგრაფიით, ისე ბაგინეთზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერებით.⁴ ნარატიული წყაროების რომელ მეფეებს შეესაბამებიან არმაზის ბილინგვისა და სვეტიცხოვლის N14 სამარხის პალეოგრაფიით ცნობილი ქართლის მეფეები, ან საერთოდ შეესაბამებიან თუ არა, ეს ცალკე კვლევის საკითხია. თუმცა, ის, რომ ფარსმანის შემდეგ უკვე ვიცით ორი მეფის სახელი — ხსეფარნუგი და უსტამი — ეს ცხადია.

დავუბრუნდეთ ულპიასა და უსტამს. რას გვეუბნება სამარხის მდებარეობა? თუ გავიხსენებთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-სა და ლეონტი მროველის მონათხრობს, სვეტიცხოველი აშენდა იქ, სადაც სამეფო ბაღი — სამოთხე მდებარეობდა.⁵ უფრო კონკრეტული ცნობა მოიპოვება ბორჯიას პაპირუსის სინოდურ ტექსტში, სადაც ნათქვამია, რომ სვეტიცხოვლის მშენებლობის დაწყებისთვის იმ ადგილას იდგა აპოლონის ტაძარი, მარმარილოს სვეტებით, რომლის გამოყენებაც ამაოდ უცდიათ სვეტიცხოვლის მშენებლებს.⁶ XX ს. 60-იან წლებში სვეტიცხოვლის ინტერიერში გათხრების დროს აღმოჩნდა სვეტთა კორინთული კაპიტელები, რომლებიც თავისთავად ცხადია, არაფრით უკავშირდება სვეტიცხოვლის ტაძარს და ისინი წარმართული საკულტო ნაგებობის

¹ ლეონტი მროველი, *მეფეთა ცხოვრება*, გვ. 53; მელიქიშვილი, *საქართველო*, გვ. 534.

² „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, გვ. 82-83.

³ ლეონტი მროველი, *მეფეთა ცხოვრება*, გვ. 53-54.

⁴ შოშიაშვილი, *ქართლის სამეფოს*, გვ. 69-71; ყაუხჩიშვილი, *რომაული ტიპის აბანო*, გვ. 11-14; ნიკოლაიშვილი, *არმაზციხე*, გვ. 54.

⁵ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, გვ. 122-123, 132-133; ლეონტი მროველი, *მეფეთა ცხოვრება*, გვ. 93-94, 111-112; დილმელაშვილი, *ქრისტიანული სიმბოლიკა*, გვ. 133-135.

⁶ თამარაშვილი, *ქართული ეკლესია*, გვ. 204.

კუთვნილი უნდა იყვნენ.¹ ამდენად, ცხადია, რომ სვეტიცხოველი დგას მეფეთა წარმართულ სალოცავზე. ხოლო დედოფალი დაკრძალულია ამ ტაძრის სიახლოვეს, მის ეზოში. აქ კიდევ ერთხელ უნდა გავიხსენოთ ლეონტი მროველის ცნობა, რომ ფარნავაზი კერპის ფეხებთან დაკრძალეს. თუ ამ გადმოცემასა და უღპიას სამარხის მდებარეობას გავითვალისწინებთ, ისმის კითხვა — ხომ არ შეიძლება უსტამოსიც კერპის/სამლოცველოს სიახლოვეს დაეკრძალათ?! სამწუხაროდ, სვეტიცხოველის ეზო არქეოლოგიურად შეუსწავლელია და ამ მხრივ ჯერჯერობით არაფრის მთქმელიც.

მეოთხე შემთხვევა სამეფო რანგის სამარხისა ბაგინეთის სამარხია, რომელიც აღმოჩნდა 1946 წ. არმაზციხის კლდეკარში (სურ. 7). სარკოფაგი შედგება ქვაში ამოჭრილი ჩასასვენებლის და ორფერდა სახურავისგან. სარკოფაგში მიცვალებულის ჩონჩხი არ აღმოჩენილა, რაც გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა კენოტაფთან გვექონდეს საქმე. იყო მხოლოდ 7-8 წლის ბავშვის კბილები, რომლებიც, ალბათ, უფრო ამულეტებად უნდა მივიჩნიოთ, ვიდრე სამარხის მესაკუთრის ნაწილად (ძნელად ასახსნელია კბილების დაკრძალვა თუ შეძლეს, ჩონჩხის თუნდაც ცალკეული ნაწილების დაკრძალვა რატომ არ მოხერხდა მეორადი დამარხვით მაინც, როგორც ეს არმაზისხევის ე. წ. „ბერსუმა პიტიახშის სამარხში“ (ამასთან, სამარხი გაუძარცვავე იყო, რაც იმას ნიშნავს, რომ ძვლები სამარხიდან ვერ მიმოიფანტებოდა). სამარხში ბავშვთა კბილების ჩაყოლების ფაქტი კი ცნობილია. შორს რომ არ წავიდეთ, მაგალითად მოვიყვანთ არმაზციხის N7 სარკოფაგის შემთხვევას, სადაც, ბავშვის კბილი ჩადებული იყო გულსაკიდ კოლოფში.² ბაგინეთის აკლდამა სავსე იყო ოქროსა და ვერცხლის ნივთებით, მათ შორის იყო დასაკრძალავი სარეცლის ფეხების ვერცხლის შეჭედნილობა, ვერცხლის ჭურჭელი და ოქროს სამკაული, რომლებიც ძირითადად იმეორებს არმაზისხევის პიტიახშთა და სამთავროს N905-ე სამარხებში დაცულ ნივთებს. სამარხი დათარიღებულია II ს. მიწურულითა და III ს. პირველი ნახევრით.³ თუმცა, ვინაიდან სამარხში აღმოჩენილია მარკუს ავრელიუსის გამოსახულებიანი ვერცხლის ლანგარი (სურ. 8), რომელიც II ს. 70-იან წლების ნაკეთობას წარმოადგენს და იმპერატორის საჩუქარი უნდა იყოს ქართლის მეფის კარზე (როგორც ირკვევა, ლანგარი დამზადებულია საიმპერატორო კართან სპეციალურად შექმნილ ერთ-ერთ სახელოსნოში, რომლებშიც მოკავშირე და მეგობარი ქვეყნების მმართველებისთვის განკუთვნილი სასაჩუქრე ნაწარმი მზადდებოდა),⁴ უნდა ვივარაუდოთ, რომ სამარხიც II-III სს. მიჯნაზეა გამართული. ვისი უნდა იყოს სამარხი? ცხადია, მისი

¹ ყიფიანი, *კედლის ბურჯთა*, გვ. 61-63.

² აფაქიძე, ლომთათიძე, კალანდაძე, *მცხეთა*, გვ. 85.

³ ნიკოლაიშვილი, *არმაზციხე*, გვ. 46.

⁴ Мачабели, *Торевтика*, сс. 48-50.

მდებარეობიდან გამომდინარე, სამარხი უპირობოდ უნდა ჩაითვალოს სამეფო რანგის სამარხად. თუმცა, მასში ჩონჩხის არ აღმოჩენა საშუალებას არ იძლევა, ითქვას ქალის სამარხად იყო გამიზნული ის თუ კაცისად. ამაზე აქცენტირება შეუძლებელია სამარხში ჩატანებული მასალითაც, რადგან მსგავსი ნივთები იგივე არმაზისხევის თუ სამთავროს სამარხებში გვხვდება როგორც მამაკაცთა, ისე ქალთა ინვენტარად. ერთადერთი, რაც შეიძლება ითქვას, ეს არის ის, რომ სამარხი მეფე უსტამის ოჯახს უნდა უკავშირდებოდეს, რომელიც, როგორც ზემოთ გაიკვია, ქართლის მეფეა II ს. ბოლოს.

ამდენად, ამ მონაცემების შეჯერებით, ამ ეტაპისთვის ქრისტიანობამდელი ქართლის სამეფო ოჯახის განსასვენებლებიდან გვაქვს მხოლოდ: I ს. მეორე ნახევარში მცხოვრები დედოფლის განსასვენებელი არმაზციხის სიახლოვეს (რკინიგზასთან), რომლის ვინაობა უცნობია; II ს. დასაწყისში მცხოვრები ფარსმან ქველის სამეფო ოჯახის წევრ ქალბატონთა განსასვენებელი სამთავროდან, რომელთა ვინაობა ასევე უცნობია, II ს. მეორე ნახევარში მცხოვრები დედოფალ ულპიას სამარხი სვეტიცხოვლიდან, რომელიც მეფე უსტამის თანამეცხედრეა და II-III სს. მიჯნაზე გამართული სამეფო აკლდამა არმაზციხიდან, რომელიც ასევე უსტამ მეფის ოჯახთანაა დაკავშირებული.

სამეფო სამარხთა განხილვისას, ისმის კითხვა: არის შესაძლებელი მსჯელობა იმაზე, რა პრინციპით ირჩეოდა სამეფო საკრძალავები იბერიის სამეფოში ქრისტიანობის მიღებამდე? ჩვენს მიერ განხილული მონაცემების შეჯერებით, ქართლის მეფეთა საოჯახო საკრძალავებად გვევლინება არმაზციხე, ახლანდელი რკინიგზის უბანი, სამეფო წალკოტი, ანუ სალოცავი ადგილი დღევანდელი სვეტიცხოვლის ადგილას და ასევე სალოცავი ადგილი დღევანდელი სამთავროს ტერიტორიაზე. ამათგან, არმაზციხის აკლდამა ციხის მთავარ კლდეკარშია გამართული და ძნელად წარმოსადგენია სამეფო რეზიდენციის მთავარი კლდეკარი თუნდაც სამეფო ოჯახის სამაროვნად გამოეყენებინათ. ამის არც სივრცეა იქ, არც შესაბამისობაში მოდის ციხის ცხოვრებასთან და არც აღმოჩენილა სხვა სამარხი. ამიტომ ბაგინეთის აკლდამის ამ კლდეკარში გამართვა სხვა მიზეზებით უნდა აიხსნას. რაც შეეხება კლდეკარის მავზოლეუმს, ის განეყენებულადაა გამართული, თუმცა, თუ გავითვალისწინებთ მისგან დასავლეთით რამდენიმე ასეულ მეტრში დადასტურებულ I-III სს. სამაროვანს, რომელიც გამთხრელთა მიერ ელინიზებული, უცხო ეთნიკური ჯგუფის სამაროვნად არის მიჩნეული და იქვე მდებარე ნამოსახლარს, რომელიც გაიგივებულია ქართლის ცხოვრებაში ნახსენებ მოგვთაკართან, III-IV სს. მოვლენების კონტექსტში რომ ჩნდება,¹ მაშინ შესაძლოა, სამეფო მავზოლეუმიც ამავე უბანთან კავშირში განგვეხილა. თუმცა, ამ შე-

¹ სიხარულიძე, აბუთიძე, *მოგვთაკარის სამაროვანი*, გვ.109-131.

მოგარენის მჭიდრო დასახლება და მისი არქეოლოგიურად სრულად შეუსწავლელი მემკვიდრეობა მეტი მსჯელობის საშუალებას არ იძლევა. მით უფრო იმის ახსნისას, რა კავშირი აქვს სამეფო მავზოლეუმს უცხო ეთნიკური — ელინიზებული მოსახლეობის სამაროვანთან. რაც შეეხება დანარჩენ ორ სამარხს, ამ შემთხვევაში მათი გამართვა წარმართული სამლოცველოების სიახლოვეში, ვფიქრობთ, უნდა მიუთითებდნენ სამეფო სამარხთა გამართვის გარკვეულ ტრადიციაზე საკულტო ძეგლებთან. პრინციპში, სწორედ ამ ტრადიციისთვის უნდა დაედო საფუძველი ფარნავაზის არმაზის ფეხებთან დაკრძალვას.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

ლეონტი მროველი, მეფეთა ცხოვრება — ლეონტი მროველი, *მეფეთა ცხოვრება*, ქ. ცხ., ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, 1955.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ — *მოქცევაჲ ქართლისაჲ*, ძეგლები, I, თბილისი, 1963. **აფაქიძე, ლომთათიძე, კალანდაძე, მცხეთა** — აფაქიძე ა., ლომთათიძე გ., კალანდაძე ა., *მცხეთა*, I, თბილისი, 1955.

აფაქიძე, ნიკოლაიშვილი, მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი — აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., *„მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი ახ.წ. III საუკუნისა — აკლდამა 905, მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“*, XI, თბილისი, 1996, გვ. 7-80.

აფაქიძე (და სხვა), სვეტიცხოვლის — აფაქიძე ა., ყიფიანი გ., ნიკოლაიშვილი ვ., მანჯგალაძე გ., კაპანაძე მ., *სვეტიცხოვლის ეზოში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები*, მცხეთა, 2001, კრებ.: „VI სამეცნიერო სესია, 2001 და 2002 წლების საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“, თბილისი, 2003, გვ. 69-123.

აფაქიძე, ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგი — აფაქიძე გ., *ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგი*, ძმ, 33, 1973, გვ. 59-65.

გაგოშიძე, მარგიშვილი, მეფე ფლავიუს დადის ვინაობისთვის — გაგოშიძე ი., მარგიშვილი ს., *მეფე ფლავიუს დადის ვინაობისათვის*, „ონლაინ არქეოლოგია“, 4, 2013, გვ. 20-59. ვებგვერდის მისამართი: heritagesites.ge/uploads/files/59ef489029ea8.pdf

დიღმელაშვილი, ქრისტიანული სიმბოლიკა — დიღმელაშვილი ქ., *ქრისტიანული სიმბოლიკა I-VI სს.*, ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 2010.

თამარაშვილი, ქართული ეკლესია — თამარაშვილი მ., *ქართული ეკლესია და საბაზილიკური დღემდე*, თბილისი, 1995.

ლომთათიძე, ციციშვილი, ახლად აღმოჩენილი აკლდამა — ლომთათიძე გ., ციციშვილი ი., ახლად აღმოჩენილი აკლდამა მცხეთაში, სმამ, ტ. 12, N10, 1951, გვ. 641-648.

მელიქიშვილი, საქართველო — მელიქიშვილი გ., საქართველო ახ. წ. I-III სს., სინ, I, რედ.: გ. მელიქიშვილი, თბილისი, 1970, გვ. 500-570.

მშვილდაძე, ულპიას საბეჭდავი — მშვილდაძე მ., ულპიას საბეჭდავი ბეჭდის შესწავლის საკითხისათვის, სიიშ, XII, 2017, გვ. 53-61.

მშვილდაძე, ფლავიუსების — მშვილდაძე მ., ფლავიუსებისა და ანტონინუსების საიმპერატორო გვართან დაკავშირებული ნივთები სვეტიცხოვლის N14 მდიდრული აკლდამიდან, სიიშ, XIII, 2018, გვ.103-115.

ნიკოლაიშვილი, არმაზციხე — ნიკოლაიშვილი ვ., არმაზციხე ქართლის სამეფო რეზიდენცია, თბილისი, 2011.

სიხარულიძე, აბუთიძე, მოგვთაკარის სამაროვანი — სიხარულიძე ა., აბუთიძე ა., მოგვთაკარის სამაროვანი, კატალოგი, „მცხეთა“, VII, თბილისი, 1985, გვ. 109-131.

შოშიაშვილი, ქართლის სამეფოს — შოშიაშვილი ნ., ქართლის სამეფოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია III საუკუნიდან V ს. I ნახევრამდე, „ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები“, I, რედ.: რ. მეტრეველი, თბილისი, 1998. გვ. 63-83.

წერეთელი, არამეული დამწერლობით — წერეთელი კ., არამეული დამწერლობით შესრულებული ახალი წარწერა მცხეთა-სამთავროდან, მაცნე, იანსს, 1987, N3, გვ.155-178.

ყაუხჩიშვილი, რომაული ტიპის აბანო — ყაუხჩიშვილი თ., რომაული ტიპის აბანოს მახლობლად აღმოჩენილი წარწერის გაშიფვრისა და ტერმინ „მამამძუძეს“ გაგებისთვის, ნარკვევები, სსსმ, IV, 1998, გვ.11-14.

ყაუხჩიშვილი, ბერძნულწარწერიანი ნივთები — ყაუხჩიშვილი თ., ბერძნულწარწერიანი ნივთები მცხეთიდან, „VI სამეცნიერო სესია, 2001 და 2002 წლების საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“, თბილისი, 2003, გვ.124-127.

ყიფიანი, კედლის ბურჯთა — ყიფიანი გ., კედლის ბურჯთა კორინთული კაპიტელები სვეტიცხოვლის ეზოდან, ნარკვევები, სსსმ, III, 1997, გვ. 21-28.

ყიფიანი, მეფე მირიანის — ყიფიანი გ., მეფე მირიანის ბაზილიკა, „ქართული არქიტექტურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები“, თბილისი, 2007, გვ.11-36.

Мачабели, Торевтика – Мачабели К., Торевтика позднеантичной Грузии, Тбилиси, 1976.

The Royal Tombs from Mtskheta, the Problem of the Location of the Royal Burial Site

Summary

The Notice of Leonty Mroveli is the only historical source that specifies the location of the pagan kings and the graves of their family members. It is also the unique source that mentions that king Parnavaz was buried next to the feet of the statue of the Armazi idol. However, we do not know in reality how or where the kings were buried before the king Mirian, the first Christian king, or if there was any regularity in choosing the location of the graves.

According to common custom, before Christianity, the tombs of kings were mostly located near populated areas of the city. We think that the tombs of the Iberian kings should be located at Mtskheta town. Yet, no indications have been found of it in the excavated graves of Mtskheta. However, there were four graves which thought to be the representatives of the royal family. A tomb of the unknown queen was discovered near the railway line next to the Armazi castle, and dates to the second half of the I century A. D. The second is grave N905 from Samtavro Necropolis in which 2 individuals (females) were buried in tomb. The individuals are considered to be the family members of King Parsman II the Valiant. The grave dates back to the beginning of the II century A. D. The third grave is from the garden of Svetitskhoveli church. The tomb N14 belonged to queen Ulpia (the wife of king Ustam) dates back to the II half of the II century A. D. The last fourth tomb is also considered to be related to the family of King Ustam from the end of II and the beginning of the III century A. D. It was located next to the Armazi castle. Unfortunately, not a single skeleton was found in the tomb for further analysis.

As we see, in the course of past archaeological expeditions to Mtskheta, significant material was collected to discuss the answer to the question of whether the locations of the burial sites were based on some system. Considering all the circumstances, the royal family members were used to be buried in the Armaztsikhe (near the railway). We also think that mentioned N905 and N14 tombs were placed right next to pagan temples. Those temples were located at the same place where nowadays Samtavro and Svetitskhoveli churches are situated. We think that the tradition of constructing tombs next to the pagan temples began with King Parnavaz when he was buried next to the feet of Armazi Idol.

სურ. 1 (Photo 1)

სურ. 2 (Photo 2)

სურ. 3 (Photo 3)

სურ. 4 (Photo 4)

სურ. 5 (Photo 5)

სურ. 6 (Photo 6)

სურ. 7 (Photo 7)

სურ. 8 (Photo 8)

ილუსტრაციები:

- სურ. 1. დედოფლის მავზოლეუმი რკინიგზასთან (ფოტო ქ. დიღმელაშვილი).
- სურ. 2. 905-ე აკლდამაში აღმოჩენილი ვერცხლის სარკის სახურავი და ყური (ფოტო: საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).
- სურ. 3. 905-ე აკლდამაში აღმოჩენილი ტირიდატ სეფენულის კუთვნილი ვერცხლის ლანგარი (ფოტო: საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).
- სურ. 4. დედოფალ ულპიას სამარხში (სვეტიცხოვლის მე-14 სამარხი) აღმოჩენილი სანერი მონყობილობა (ფოტო: საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).
- სურ. 5. დედოფალ ულპიას სამარხში (სვეტიცხოვლის მე-14 სამარხი) აღმოჩენილი სანერი მონყობილობის დეტალი მეფე უსტამოსის მოხსენიებით (ფოტო: საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).
- სურ. 6. დედოფალ ულპიას გამოსახულებიანი ოქროს ბეჭედი (ფოტო: საქართველოს ეროვნული მუზეუმი).
- სურ. 7. ბაგინეთის აკლდამა (ფოტო ქ. დიღმელაშვილი).
- სურ. 8. ბაგინეთის აკლდამაში აღმოჩენილი მარკუს ავრელიუსის გამოსახულებიანი ლანგარი (ფოტო ქ. დიღმელაშვილი).

Illustrations:

- Photo 1. Queen's Mausoleum near the railway (photo by K. Digmelashvili).
- Photo 2. Lid and handle of a silver mirror found in tomb N905 (photo by Georgian National Museum).
- Photo 3. Plate of prince Tiridates discovered in tomb N905 (photo by K. Digmelashvili).
- Photo 4. A writing complete found in the tomb of Queen Ulpia (tomb N14 in the yard of Svetitskhoveli) (photo by Georgian National Museum).
- Photo 5. Detail of a writing complete found in the tomb of Queen Ulpia (tomb N14 in the yard of Svetitskhoveli), referring a King Ustamos (photo by Georgian National Museum).
- Photo 6. A gold ring with the depiction of Queen Ulpia (photo by K. Digmelashvili).
- Photo 7. Tomb of Bagineti (photo by K. Digmelashvili).
- Photo 8. A plate with the depiction of Marcus Aurelius found in the Bagineti's tomb (photo by K. Digmelashvili).